

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΚΡΕΟΛΙΣΜΟΣ

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΝΤΑΛΤΑΣ

The present study is based on long term observation and a large number of recordings of the linguistic interaction of a particular bilingual family. The findings demonstrate that natural bilingual interaction both maintains code distinction and fosters code merging (creolization) subject to a variety of social functions. Also, that various constraints on code switching suggested in the literature often prove too static to account for the facts satisfactorily and should be subjected to a higher order dynamic sociolinguistic constraint, that of *structural cohesion*.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται τα κρεολικά, δηλαδή τα υβριδικά, γλωσσικά φαινόμενα που απαντούν κατά την επικοινωνία των μελών μιας δίγλωσσης οικογένειας (Αγγλίδα μητέρα, Έλληνας πατέρας, τρία δίγλωσσα παιδιά, 9, 11 και 12 ετών) που ζουν τα τελευταία 10 χρόνια σε ένα μονογλωσσικό κυρίως περιβάλλον, την Κέρκυρα, αν και σε στενή επαφή με αρκετές από τις κατά παρόμοιο τρόπο δίγλωσσες οικογένειες που έχουν δημιουργηθεί πρόσφατα στο νησί. Η μελέτη στηρίζεται σε μακροχρόνια παρατήρηση και σε μαγνητοφωνήσεις συζητήσεων εκ του φυσικού.

Ακολουθεί η παρουσίαση μερικών από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού πλέγματος μέσα στο οποίο κινείται η οικογένεια αυτή.

Η διγλωσσία της οικογένειας αποτελεί μέρος ενός γενικότερου πολιτιστικού πλουραλισμού που τη χαρακτηρίζει, άλλα στοιχεία του οποίου είναι η κοινωνική και η γεωγραφική κινητικότητα της οικογένειας, η συνύπαρξη στους κόλπους της δύο πολιτιστικών προτύπων, του ελληνικού και του αγγλικού, καθώς και το γεγονός ότι και οι δύο γονείς έχουν εργαστεί στον τομέα της γλωσσικής εκπαίδευσης και μάλιστα σε πολυγλωσσικά περιβάλλοντα.

Τη διγλωσσία των παιδιών χαρακτηρίζει μεταβλητότητα, τόσο από συγχρονική όσο και από διαχρονική άποψη. Ανάλογα με τον συνομιλητή τους, τα παιδιά υιοθετούν τη χρήση της μιας ή της άλλης γλώσσας, ή συχνά κάποιας μικτής μορφής των δύο. Κατά την προσχολική περίοδο υπερίσχυε η αγγλική επίδραση στο άμεσο περιβάλλον των παιδιών: η Αγγλίδα μητέρα τους, οι επίσης Αγγλίδες φίλες της, και τα δίγλωσσα, αν και κυρίως αγγλόφωνα ακόμη, παιδιά τους της αυτής περίπου ηλικίας. Εν τούτοις, λόγω του ευρύτερου ελληνικού περιβάλλοντος, το κύρος της ελληνικής παρέμεινε υψηλό.

Η είσοδος στο ελληνικό σχολείο και η δημιουργία καθαρά ελληνόφωνης παρέας παράλληλα με την παλαιότερη, δίγλωσση, κλώνισαν κατά τα πρώτα χρόνια του δημοτικού τη σταθερότητα της Αγγλικής: τα παιδιά είχαν αρχίσει να συνεννοούνται μεταξύ τους στην Ελληνική, έστω και αν παρών στην περίπτωση ήταν μονόγλωσσος

αγγλόφωνος. Η διορθωτική επέμβαση των γονέων (μαθήματα Αγγλικής, διακοπές με τους Άγγλους παπούδες και παράλληλη παρακολούθηση αγγλικού σχολείου, αγγλικά παιδικά βιβλία και ταινίες, κ.ά.) αποκατέστησε την ισορροπία, αν και ο κίνδυνος για τη λειτουργική υποβάθμιση της Αγγλικής παραμένει ακόμη σοβαρός.

Εκτός από τη μια αυτή περίπτωση διορθωτικής επέμβασης, οι γονείς ανέκαθεν εφάρμοσαν πολιτική ηθελημένης γλωσσικής αναρχίας, ή μάλλον, γλωσσικού φιλελευθερισμού, κατά την επικοινωνία μεταξύ τους και προς τα παιδιά. Και οι δύο γλώσσες χρησιμοποιούνται ισότιμα, αν και το κύριο ενδοοικογενειακό υπόδειγμα για την Αγγλική παραμένει η μητέρα, και για την Ελληνική ο πατέρας. Η ισοτιμία των δύο γλωσσών συνίσταται στο ότι και οι δύο χρησιμοποιούνται για την εξυπηρέτηση οποιασδήποτε ενδοοικογενειακής περίπτωσης. Απόρροια της λειτουργικής αυτής ισοτιμίας είναι ότι «επιτρέπεται» η ανάμιξη των δύο γλωσσών, και μάλιστα κατά τρόπον συνθετότερον από αυτούς που συνήθως αναφέρονται στη βιβλιογραφία τη σχετική με τη διγλωσσία. Περισσότερα γι' αυτό το θέμα σε λίγο.

Η ανάμιξη των δύο γλωσσών όχι απλώς «επιτρέπεται» κατά την ενδοοικογενειακή επικοινωνία αλλά αποτελεί «ταυτιστικό ενέργημα» (Le Page) που συμβολίζει την ιδιότητα μέλους της υπό εξέταση οικογένειας. Εάν βρίσκονται παρόντες όμως μονόγλωσσοι ομιλητές, τότε χρησιμοποιείται, κυρίως έως αποκλειστικά, η γλώσσα αυτών των τελευταίων, αν και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ορισμένα στοιχεία της άλλης γλώσσας κατορθώνουν να ξεγλιστρούν από τον συνειδητό έλεγχο ή τη γλωσσική ικανότητα των διαφόρων ομιλητών και να ενσωματώνονται περισσότερο ή λιγότερο σταθερά στη «γλώσσα βάσης» (Poplack 1980, σ. 597).

Με άλλα λόγια, έγινε προσπάθεια να αποκατασταθεί το τρωθέν κύρος της Αγγλικής με την εξοικείωση των παιδιών προς τον γραπτό αγγλικό λόγο και τα νοήματά του, και όχι με το να τους επιβληθεί η χρήση της γλώσσας αυτής, λύση που θα στρέβλωνε ίσως τον αυθορμητισμό της γλωσσικής τους έκφρασης και θα δημιουργούσε αρνητικά αισθήματα προς τη γλώσσα αυτή.

Να δούμε τώρα τα είδη ποικιλιακής μίξης που απαντούν κατά την επικοινωνία των μελών της οικογένειας αυτής.

Από τα τρία είδη ποικιλιακής μίξης που επισημαίνονται συνήθως στη βιβλιογραφία, μεταφορική, περιστασιακή και συνομιλιακή, αυτή που κυριαρχεί κατά την επικοινωνία της οικογένειας είναι η συνομιλιακή, η οποία συνίσταται στην τάση παραγωγής μορφών και των δύο ποικιλιών σε ίσα ποσοστά.

Ο ακόλουθος διάλογος αποτελεί παράδειγμα συνομιλιακής μίξης.

Πατέρας: Αλέξανδρε, τι κάνεις τόσην ώρα;

Αλέξ.: Γ' m βουρτσίζεuing my δόντια.

Παρόλο που, όπως είπαμε, οι συνομιλιακές μίξεις κυριαρχούν, στην επικοινωνία της οικογένειας δεν παύουν να απαντούν περιπτώσεις μεταφορικής μίξης όπου η μετάβαση από τη μία ποικιλία στην άλλη αποτελεί φορέα κάποιου μεταφορικού νοήματος μέσω της παραπομπής στην κατάσταση στην οποία χρησιμοποιείται χαρακτηριστικά ο παρείσακτος τύπος.

Παράδειγμα, η παραγωγή εκφωνημάτων στη μία γλώσσα με προφορά της άλλης, πράγμα που τα παιδιά βρίσκουν εξόχως διασκεδαστικό.

Πατέρας: Κίμων, σου φτάνει το φαΐ;

Κίμων: Ναι, ναι φτάνει, θέλω μόνο λίγο /sors/ (=σάλτσα).

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι ο φωνολογικά εξελληνισμένος τύπος *sauce* /so:s/ «σάλτσα» περιέχει και το σύμφωνο /r/ μάλλον λόγω σύγχυσης του *sauce* με το ομόηχο αλλά διαφορετικής γραφής *source* /so:s/ «πηγή».

Επίσης χρησιμοποιείται και περιστασιακή μίξη, η οποία σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη μία περίπτωση στην άλλη. Για παράδειγμα, ενώ σε μία περίπτωση η συζήτηση στο τραπέζι διεξάγεται εν μέρει στην Αγγλική και εν μέρει στην Ελληνική, ένα παιδί υιοθετεί την Ελληνική για να συζητήσει με την οικογένεια ένα πρόβλημα αριθμητικής που έχει να λύσει για το ελληνικό σχολείο.

Σχετικά, τώρα, με τη δυνατότητα συνδυασμού δομών των δύο γλωσσών. Η κοινότερη περίπτωση είναι όταν δύο συνομιλητές χρησιμοποιούν σε μια επικοινωνία ο ένας τη μία γλώσσα και ο άλλος την άλλη, όταν δηλαδή, διαδοχικά εκφωνήματα είναι σε διαφορετική γλώσσα. Αλλά και ο ίδιος ομιλητής μπορεί να εκφέρει μια πρόταση στη μία γλώσσα και την επόμενη στην άλλη, ή και να μεταβεί από τη μία γλώσσα στην άλλη πάλι και πάλι μέσα στα όρια της ίδιας πρότασης, π.χ.:

In the *διάλειμμα* we went to *κυρίας Σοφίας* field.

Αλλά και μέσα στα όρια της λέξης μπορεί να σημειωθεί μετάβαση. Για παράδειγμα:

1. διαφορά θέματος/ κατάληξης:
I'm *βουρτσίζεiing* my δόντια.
(There, where) the road is being *φτιάξειed*.
2. Διαφορά λεξήματος/προφοράς/ κατάληξης:
I've got *somme* dirty marks on my /blu:z/
(sweat shirt → μπλούζα + ∅ κατάληξη + (/u/ → /u:/)).
Κάτω από την πέτρα ήταν ένας σκορπιός and it was /tʰeló:ri:ðs/ (τεράστιος + πελώριος + αγγλ. φωνολογία).
3. Το πιο ενδιαφέρον ίσως δείγμα ποικιλιακής μεταβολής είναι το επόμενο:
Όταν είδα την τούρτα, my eyes popped out of my... my *cohets* (sockets + κόχες + αγγλ. προφορά)

όπου η μεταβολή πραγματοποιείται εντός του θέματος και μάλιστα στα μισά της δεύτερης συλλαβής. Ούτε καν, δηλαδή, το όριο των συλλαβών δεν έχει σεβαστεί εδώ ο μηχανισμός ποικιλιακής μεταβολής. Ας σημειωθεί επίσης η αναδιάρθρωση της αγγλικής φωνολογίας την οποία συνιστά η εμφάνιση του «άφωνου φωνήεντος» /h/ ως αφέτη άτονης συλλαβής: /kóhəts/ αλλά /kóm-prihénd/.

Απομένει να σχολιάσουμε το βαθμό σταθερότητας των διαφόρων μικτών μορφών.

Όπως ήδη είπαμε στη συνήθη ενδοοικογενειακή επικοινωνία, δηλαδή όταν δεν συμμετέχει μονόγλωσσος συνομιλητής και όταν το θέμα της συζητήσεως μπορεί να εξυπηρετηθεί εξίσου καλά είτε από την Αγγλική είτε από την Ελληνική, οι δύο γλώσσες αναμιγνύονται ελεύθερα.

Για τις δομικές μονάδες από το επίπεδο του εκφωνήματος μέχρι και τη φράση, η ποικιλιακή μίξη πραγματοποιείται στα μεταξύ τους σύνορα, έτσι ώστε ένα εκφώνημα, περίοδος, πρόταση ή φράση στην Αγγλική ακολουθείται από την αντίστοιχη μονάδα στην Ελληνική. Για τις τεμαχιακές μονάδες που περιλαμβάνονται στη δομική ιεραρχία της φράσης ισχύει διαφορετικό σχήμα: μία δομή μπορεί να είναι χαρακτηριστικά αγγλική αλλά με μερική ή ολική λεξιλογική επένδυση από την Ελληνική, π.χ.

I am βουρτσίζεiing my δόντια.

The road is being φτιάζεied.

Put them here, close-close (Βάλτα εδώ, κοντά-κοντά).

Είμαι πολύ καλό παιδί: όταν έρχεται σε μερικά πράγματα (When it comes to certain things / σε μερικά πράγματα).

Slowly-slowly (Σιγά-σιγά).

Η συχνότητα εμφάνισης τέτοιων μικτών δομών υπακούει στη γενική τάση της συνομιλιακής μίξης που, όπως είπαμε, τείνει να εξασφαλίζει ίσα ποσοστά τύπων από τις δύο ποικιλίες.

Αυτού του είδους η ισόποση μίξη βρίσκεται υπό τον έλεγχο της συνείδησης του ομιλητή. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ομιλητής εσκεμμένα παράγει τύπους όπως /θελό:-τιəs/ (αντί για *τεράστιος*, *πελώριος* ή *huge*), /βλου:z/ αντί για *μπλούζα* ή *I'm βουρτσίζεiing my δόντια* αντί για *βουρτσίζω τα δόντια μου*. Ούτε ότι αν τον ρωτήσεις εκ των υστέρων, μπορεί να σου πει με ακρίβεια αν ανέμιξε και πώς τις δύο γλώσσες στο προηγούμενο εκφώνημά του. Σημαίνει απλώς ότι ο ομιλητής, ακόμα και αν εκπλήσσεται —και συχνά εκπλήσσεται— που ακούει τέτοιους τύπους να βγαίνουν από το στόμα του, μπορεί να αποκαταστήσει τη μονογλωσσική «καθαρότητα» της παραγωγής είτε προς την κατεύθυνση της μιάς γλώσσας είτε της άλλης, αν του το ζητήσει κάποιος. Υπάρχουν όμως και μικτοί τύποι που, σε σχέση προς τους ανταγωνιστικούς «καθαρούς» τύπους της μιας ή της άλλης γλώσσας, παρουσιάζουν εξαιρετικά υψηλή πιθανότητα εμφάνισης που σε ορισμένες περιπτώσεις προσεγγίζει το 100%. Οι τύποι αυτοί αφορούν κυρίως ορισμένες περιοχές του λεξιλογίου τόσο του «πλήρους» (ουσιαστικά, ρήματα, επιρρήματα, επίθετα) όσο και του γραμματικού (βοηθητικά ρήματα, γραμματικά μόρια, περιοδικοί αφέτες, κ.ά.). Αφορούν επίσης περιοχές της σύνταξης, της φωνολογίας καθώς και ορισμένες συνομιλιακές ρουτίνες (τυποποιημένες συνομιλιακές εκφράσεις).

A. Στην περίπτωση του «πλήρους» λεξιλογίου έχουμε τις εξής ειδικότερες περιπτώσεις.

I. Αναδιάρθρωση του τρόπου με τον οποίο ένα σημασιολογικό πεδίο κατανέμεται στους συμπληρωματικούς όρους που το καλύπτουν στη μία γλώσσα, σύμφωνα με τη διαφορετική κατανομή του αυτού πεδίου στους αντίστοιχους συμπληρωματικούς όρους της άλλης γλώσσας.

I. Άναψε / σβήσε τη βρύση

Επειδή τα *turn on/off*, *switch on/off the tap/light* της Αγγλικής αντιστοιχούν προς τα *ανάβω/σβήνω*, *ανοίγω/κλείνω το φως* και *ανοίγω/κλείνω τη βρύση*.

II. *hand/foot* αντί για *arm/leg* επειδή στην καθομιλουμένη Ελληνική οι όροι *χέρι/πόδι* μπορούν να σημαίνουν ολόκληρα τα άνω ή κάτω άκρα αντίστοιχα.

III. *Να το πάρω στο αυτοκίνητο*; (αντί για *Να το πάω*). Επειδή τα μεταβατικά *παίρνω/πηγαίνω* της ελληνικής αντιστοιχούν προς το *take* της Αγγλικής.

IV. *Το χταποδάκι; μοιάζει καλύτερο* (=φαίνεται), λόγω της αντιστοιχίας των *appear/seem/look* προς το *φαίνομαι* και του *look like* προς το *μοιάζω*.

V. *Yesterday night* (αντί για *last night*) λόγω των *yesterday morning/afternoon/evening* αλλά και *last night* που αντιστοιχούν όλα προς την ελληνική δομή

χτές + τον όρο για το ειδικότερο τμήμα του εικοσιτετραώρου: *χτές το πρωί/ το μεσημέρι/το βράδυ/τη νύχτα.*

- VI. Πέρασε ο καιρός σε περιπτώσεις όπου το σωστό θα ήταν *Πέρασε η ώρα* επειδή στην Αγγλική ο όρος *time* καλύπτει και τη βραχυπρόθεσμη έννοια της ελληνικής «ώρας» και τη μακροπρόθεσμη του «καιρού». (Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι κατασκευασμένα).

Θα κάνεις πολύ καιρό να μάθεις Γαλλικά (μακροπρόθεσμη έννοια: It will take you a long time to learn French).

Θα κάνεις πολλή ώρα για ' αυτή την άσκηση (βραχυπρόθεσμη έννοια: It will take you a long time to do this exercise).

2. Ορισμένες λεξιλογικές συνάψεις που αποτελούνται από ένα ρηματικό και ένα ονοματικό στοιχείο επιλέγουν στη μία γλώσσα ρηματικό στοιχείο υπό την επίδραση των αντίστοιχων συνάψεων στην άλλη γλώσσα, π.χ.:

Χτές, είχα ένα όνειρο (αντί για *είδα*) (I had a dream).

Έτσι πάει η μουσική (αντί για *είναι*) (That's how the music goes).

3. Μερικές τυποποιημένες εκφράσεις της μιας γλώσσας εμφανίζονται με λεξιλογική επένδυση της άλλης γλώσσας, π.χ.:

I haven't got you friend (αντί για *You're not my friend, what kind of friend are you, etc.*) από το ελληνικό *Δε σ' έχω φίλο.*

Ας θυμηθούμε εδώ αστεϊσμούς του τύπου

You'll eat wood από το *Θα φας ξύλο* που στηρίζονται στην ίδια δομική αρχή.

4. Ορισμένοι λεξιλογικοί αναδιπλασιασμοί της Ελληνικής όπως *σιγά-σιγά* και *κοντά-κοντά* εμφανίζονται σε αγγλικά εκφωνήματα ως μεταφραστικά ίχνη (calques): *slowly-slowly, close-close*. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα αγγλικά αυτά μεταφραστικά ίχνη ελληνικών λεξιλογικών αναδιπλασιασμών αποτελούν ένα από τα κοινότερα χαρακτηριστικά της Αγγλικής της Κέρκυρας, της Αγγλικής, δηλαδή, που χρησιμοποιούν οι Άγγλοι οι εγκατεστημένοι στην Κέρκυρα.

B. Στο χώρο των γραμματικών λέξεων έχουμε τις εξής περιπτώσεις παρεμβολής της μια γλώσσας στην άλλη.

1. *Δεν* στη θέση του *μη(ν)*, π.χ.:

Ας *δεν* τον είδες, τί πειράζει; (< Ας *μην* τον είδες).

Θα προσπαθήσει ν' ανέβει στον τοίχο κι ας *δεν* μπορεί (< κι ας *μη* μπορεί).

Ας σημειωθεί ότι στην Αγγλική *δεν* υπάρχει αντίστοιχη διαφορά.

2. *Or... or...* (αντί για *either... or*) κατά το ελληνικό ή...ή, π.χ.:

The two cards will be *or* side by side *or* one on top of the other

(=οι δύο κάρτες θα είναι είτε πλάϊ-πλάϊ είτε η μία πάνω στην άλλη).

3. *There where / then when* αντί για, αντίστοιχα, *where* ή *when* υπό την επίδραση των ελληνικών *εκεί που / τότε που*, π.χ.:

Πού τις αγοράσατε (τις φράουλες);

There where the road is being φτειιάξειed

(=εκεί που φτιάχνουνε τον δρόμο) (αντί για, απλώς, *where the road*, κλπ.).

I've known him since *then when* I was in the kindergarten (=Τον ξέρω από τότε που ήμουνα στο νηπιαγωγείο).

4. Στοιχεία κειμενολογικής συνοχής στη μία γλώσσα που αποτελούν μεταφραστικά ίχνη της άλλης.

In the end, it's really too late. Κατά το ελληνικό *τελικά*, *πέρασε η ώρα/αργήσαμε*.

Στην ευρύτερα ομιλουμένη Αγγλική αντί για *in the end* στην αρχή του εκφωνήματος θα υπήρχε ένα απλό επιφώνημα, «Oh», «Gosh», «Oh dear», ή και τίποτα.

5. Ορισμένα βοηθητικά ρήματα εμφανίζονται στη μία γλώσσα ως μεταφραστικά ίχνη «συγγενών» ρημάτων της άλλης.

It's got a sloping bank there (αντί για *there is*) υπό την επίδραση του ελληνικού υπαρκτικού *έχει* (=υπάρχει): *Έχει μια πλαγιά εκεί*, το οποίο συγγέεται προς το κτητικό *έχει*: (Η τσαγιέρα) *έχει* σουρωτήρι για τα φύλλα του τσαγιού (=It's got a strainer).

Δεν έπρεπε να γράψουμε αυτή την άσκηση (αντί για *Δεν είχαμε να γράψουμε*) επειδή συγγέεται το αγγλικό *We didn't have to / We didn't need to* (=δεν είχαμε) προς το *We shouldn't have written it* (=δεν έπρεπε).

Γ. Στο χώρο του συντακτικού έχουμε τις εξής περιπτώσεις ποικιλιακής μίξης:

1. Σε ορισμένους εμπρόθετους προσδιορισμούς με το γενικό νόημα «φορώντας κάποιο ένδυμα» στη μία γλώσσα η πρόθεση εμφανίζεται ως μεταφραστικό ίχνος της πρόθεσης του αντίστοιχου προσδιορισμού της άλλης γλώσσας, π.χ.:

I went out *with my shoes* αντί για *in my shoes* κατά το ελληνικό *Βγήκα έξω με τα παπούτσια μου, φορώντας τα παπούτσια μου*.

2. Η αναφορική πρόταση που ακολουθεί στην Ελληνική τα *ο πρώτος, ο δεύτερος... ο τελευταίος*, αντικαθίσταται από υποτακτική υπό την επίδραση της αντίστοιχης αγγλικής δομής, π.χ.:

Ο Κίμωνας είναι ο τελευταίος να βγαίνει από το σπίτι κάθε πρωί (αντί για *ο τελευταίος που βγαίνει ή βγαίνει τελευταίος*, υπό την επίδραση του αγγλικού *He is the last to leave the house*).

3. Διπλή άρνηση στην Αγγλική υπό την επίδραση, φαντάζομαι, της αντίστοιχης ελληνικής δομής, π.χ.:

Not even the children at school don't do 3 hours (αντί για *Not even the children at school do 3 hours*) υπό την επίδραση του ελληνικού (*ούτε (καν) τα παιδιά στο σχολείο δεν κάνουν 3 ώρες*).

Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι η διπλή άρνηση αποτελεί στιγματισμένο δομικό σχήμα για την πλέον καταξιωμένη κοινωνικά ποικιλία της Αγγλικής αλλά είναι αποδεκτή σε άλλες κοινωνικές και γεωγραφικές ποικιλίες της ίδιας γλώσσας. Δεν είναι λοιπόν βέβαιο ότι το υπόδειγμα εδώ είναι η Ελληνική. Θα μπορούσε να

είναι η Αγγλική ορισμένων τηλεοπτικών προγραμμάτων που παρακολουθούν τα παιδιά, ή συνδυασμός και των δύο επιδράσεων.

Δ. Στη φωνολογία έχουμε τα εξής φαινόμενα παρεμβολής.

1. Διαφόρων βαθμών δασύτητα ενίοτε στα στιγμιαία άφωνα της Ελληνικής όταν αυτά βρίσκονται στην αρχή τονιζόμενης συλλαβής και ακολουθούνται από φωνήεν, κατά το πρότυπο, δηλαδή της Αγγλικής αν και σπάνια με την ίδια ένταση, π.χ.:

Απ'άνω του! Κ'ήωστα!. Τ'ήακη!

2. Ρολλαριστό /r/ στην Αγγλική κατά το πρότυπο της Ελληνικής, π.χ.:

/r/eally! αντί για /ɹ/eally

3. Γλωττιδικό στιγμιαίο ως συλλαβικός αφέτης επιφωνημάτων δισταγμού: /ʔə:m/ που όμως μπορούν να εκληφθούν ως αγγλικά στο σύνολό τους εφόσον το πυρηνικό τους στοιχείο είναι κεντρικό φωνήεν (αντίθετα από το πρόσθιο ελληνικό ε::) και υπάρχει και ένα τελικό έρρινο στοιχείο αντίθετα από την Ελληνική.

4. Συχνότερη χρήση ανερχόμενου επιτονισμού με ελληνικά εκφωνήματα απ' ό,τι συνηθίζεται στην Ελληνική. Ας σημειωθεί ότι ο ανερχόμενος επιτονισμός επιτελεί συχνά στην Αγγλική την ίδια λειτουργία με τον ελληνικό υποκορισμό. Και οι δύο μηχανισμοί διευκολύνουν τις καθημερινές δοσοληψίες μεταξύ των ανθρώπων, αφού με αυτά ο ομιλητής βεβαιώνει τον συνομιλητή του ότι δεν έχει εχθρική διάθεση απέναντί του, π.χ.:

Ένα νεράκι παρακαλώ (υποκοριστικό, κατερχόμενος επιτονισμός).

Can I have a glass of water please? (κατερχόμενος - ανερχόμενος επιτονισμός).

Ε. Στο χώρο των συνομιλιακών ρουτίνων έχουμε τα εξής, κυρίως, φαινόμενα παρεμβολής.

1. Όταν ένα παιδί σηκώνει το τηλέφωνο και, αφού πει «εμπρός», ακούσει ότι ο συνομιλητής είναι αγγλόφωνος, δηλώνει την ταυτότητά του λέγοντας «I'm Maria» αντί για το σύνηθες «Maria speaking» υπό την επίδραση της Ελληνικής: «Είμαι η Μαρία».

2. Τα παιδιά της οικογένειας χρησιμοποιούν τη ρουτίνα «ευχαριστώ» πολύ πιο συχνά απ' ό,τι μπορούν να δεχτούν οι Έλληνες συνομήλικοι. Γι αυτούς, ο κανόνας της χρήσης του «ευχαριστώ» είναι ότι εκφράζει πραγματική ευγνωμοσύνη για κάποια σημαντική δωρεά/εκδούλευση και δεν περιμένουν «ευχαριστώ» από τον συμμαθητή τους αν του δανείσουν τη γόμα τους. «Ευχαριστώ» θα πουν επίσης σε κάποιον μεγαλύτερο σε μια αρκετά επίσημη περίπτωση όταν είναι υποχρεωμένοι να φερθούν «καθωσπρέπει». Γι αυτούς, λοιπόν, η συχνή χρήση του «ευχαριστώ» λειτουργεί ως φραγμός και όχι ως γέφυρα: δεν μειώνει, αλλά αυξάνει την απόσταση ανάμεσα στους συνομιλητές. Με άλλα λόγια, για τους ελληνόφωνους συμμαθητές των παιδιών η αναμενόμενη επιλογή είναι η έλλειψη του «ευχαριστώ» και η χαρακτηρισμένη επιλογή είναι η εκφώνηση της ρουτίνας αυτής. Αντίθετα, ο αγγλικός κανόνας, που προφανώς ακολουθούν εδώ τα παιδιά, έχει το *thank you* ως αναμενόμενη και το *thank you very much* ως χαρακτηρισμένη επιλογή. Χαρακτηρισμένη είναι επίσης και η έλλειψη του *thank you* εκεί που επιβάλλεται, αλλά με διαφορετικό νόημα από το *thank you very much*.

3. Τα παιδιά έχουν ακόμη την τάση ενίοτε να προσφωνούν ενήλικους Έλληνες με το όνομά τους χωρίς τίτλο και με ενικό, π.χ.:

Γιώργο, θέλεις καφέ; αντί για Κύριε Κοσμίδη, θέλετε καφέ;

Υφίστανται και εδώ την επίδραση του αγγλικού κανόνα ο οποίος επιτρέπει στον κατώτερο να προσφωνήσει τον ανώτερο με όνομα χωρίς τίτλο (διάκριση ενικού /πληθυντικού δεν υπάρχει στην Αγγλική) πολύ πιο εύκολα ή πιο νωρίς στην πορεία μιας γνωριμίας από ό,τι ο αντίστοιχος ελληνικός κανόνας.

ΣΤ. Εκτός από τις περιπτώσεις που η παρεμβολή της μιας γλώσσας στην άλλη είναι αρκετά σαφής, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η απομάκρυνση από τις δομές της μιας γλώσσας δεν συνιστά προσέγγιση στις αντίστοιχες δομές της άλλης.

1. Έτσι, παλαιότερα κυρίως, τα παιδιά έλεγαν φράσεις του τύπου *Φώναξε το Κόστα* αντί για /τοη γόστα/, μάλλον επειδή τους ξένιζε η μεταβολή του /κόστα/ σε /γόστα/ και όχι επειδή τους εμπόδιζε η αγγλική φωνολογία να προφέρουν /τοη γόστα.../ ή έστω /τοη κόστα/. Και οι δύο συνδυασμοί υπάρχουν στην Αγγλική: England, ink.

2. Ένα παιδί, το μεγαλύτερο, επιμένει να προφέρει *I/η/ going*, αντί για *I'm going: I/η/going to give Καλλιόπη some snails*, παρ' όλο που η Ελληνική δεν φαίνεται να του δημιουργεί προβλήματα στο σημείο αυτό: *Εμ γκάφα δεν έκανες;*

3. Το ίδιο παιδί μετατρέπει την υποκείμενη ακολουθία στιγμιαίο άφωνο + /i/ + φωνήεν σε επιφανειακό ουρανικοποιημένο στιγμιαίο + φωνήεν:

τέτοιος → /τέτιος/, όποιος → /όριος/ κλπ.

Ούτε αυτός ο κανόνας φαίνεται να οφείλεται στην αγγλική φωνολογία.

4. Επίρρημα *αλήθεια* αντί για το ελληνικό *στην πραγματικότητα* ή το αγγλικό *in fact*, π.χ.:

Λέω ότι είναι περίστροφο και αλήθεια είναι κομμάτια από τη χαλασμένη βρύση.

5. Εκφωνηματικός αφέτης *so* που αντιστοιχεί στα ελληνικά *Λοιπόν, έχουμε και λέμε* ή στα αγγλικά *Right! Here we go!*

Έτσι, εισάγοντας μια σειρά οδηγιών για το πώς λειτουργεί ένα παιχνίδι, λέει ένα παιδί:

So, we open the door, που αντιστοιχεί στο ελληνικό: *Λοιπόν: ανοίγουμε την πόρτα!...*

Από τα ανωτέρω υβριδικά, μονιμότερα, φαινόμενα άλλα χαρακτηρίζουν την παραγωγή όλων των παιδιών και άλλα όχι όλων· άλλα ήσαν συχνότερα παλαιότερα και υποχωρούν σιγά-σιγά κάτω από τη διορθωτική παρέμβαση των γονέων ή, το σπουδαιότερο, των ομηλικών. Ας περιοριστούμε να σημειώσουμε ότι τα φωνολογικά φαινόμενα ανήκουν στο ρεπερτόριο του μεγαλύτερου παιδιού, ίσως επειδή αυτό έζησε τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του στην Αγγλία, ενώ τα μικρότερα παιδιά διαμόρφωσαν το φωνολογικό τους σύστημα στην Ελλάδα. Θα είναι ενδιαφέρον να δει κανείς εάν κάποια από αυτά τα υβριδικά σχήματα θα ακολουθήσουν τα παιδιά έως την ενηλικίωσή τους.

Τελειώνοντας αυτό το κομμάτι θα ήθελα να κάνω τρεις παρατηρήσεις.

Πρώτον, ότι θα ήταν ευχής έργο εάν μπορούσαμε να εξηγήσουμε, και όχι απλώς

να περιγράψουμε, γιατί αυτοί οι τύποι και όχι άλλοι παρουσιάζουν επιμικτικές τάσεις. Προς το παρόν δεν έχουμε αρκούντως ισχυρά θεωρητικά εργαλεία για τέτοιου είδους ερμηνείες, στη συνέχεια του άρθρου όμως θα επιχειρήσουμε τη διερεύνηση του προβλήματος προς αυτή την κατεύθυνση.

Δεύτερον, ότι η διγλωσσία δεν μπερδεύει τα παιδιά, εκτός αν τα μπερδέψουν οι μεγάλοι, ούτε μειώνει τη δυνατότητά τους να χαίρονται το γλωσσικό φαινόμενο και στις δύο γλώσσες του ρεπερτορίου τους. Για του λόγου το αληθές, παραθέτω τα ακόλουθα δύο περιστατικά γλωσσικής ψυχαγωγίας από την οικογένεια υπό εξέταση.

Σε ηλικία 5 ετών λέει ένα από τα παιδιά, όταν άκουσε το όνομα Καραγιώργος. «Δηλαδή, αυτός είναι μισός Καραγκιόζης και μισός Μπάρμπα-Γιώργος».

Λέει άλλο από τα παιδιά πρόσφατα: «Οι κόττες, κοιμούνται στο κοτέτσι. Και οι κόκορες; Στο κοκορέτσι!»

Παρόμοια γλωσσικά παιχνίδια παίζονται όλη την ώρα και στην Αγγλική καθώς και, όπως δείξαμε ανωτέρω, με όργανο την κωδική μεταβολή ανάμεσα στις δύο γλώσσες του ρεπερτορίου τους.

Τρίτον, η ιδιόλεκτος κάθε παιδιού περιλαμβάνει, όπως είπαμε ανωτέρω, ορισμένα στοιχεία που δεν μπορούν να αποδοθούν ούτε στη μία γλώσσα ούτε στην άλλη, στοιχεία δηλαδή που συνήθως χαρακτηρίζονται ως «λανθασμένα». Τα στοιχεία αυτά ούτε κοινά είναι για όλα τα παιδιά αλλά ούτε μπορεί να εντοπιστεί με βεβαιότητα η προέλευσή τους στα ιδιολεκτικά, «λανθασμένα», στοιχεία του ενός ή του άλλου γονέως. Είναι χαρακτηριστικό, ότι κάθε μέλος της οικογένειας γίνεται εκ περιτροπής στόχος των πειραγμάτων των υπολοίπων για τα γλωσσικά του «σφάλματα». Για παράδειγμα, τα παιδιά όχι απλώς δεν μιμούνται τη μητέρα τους αλλά και συνήθως ανταλλάσσουν βλέμματα με σημασία όταν αυτή «υποπίπτει» στον μικρό αριθμό «σφαλμάτων» από τα οποία δεν έχει απαλλαγεί ακόμη, π.χ.:

N' ακούμε τις ειδήσεις ίσως (=N' ακούσουμε).

Το σταυρό σου, Αλέξανδρε, σου λείπει (Ο σταυρός σου).

Μου 'πιασε πείνα γύρω στις ένδεκα (=M' έπιασε).

Η εξήγηση θα πρέπει να αναζητηθεί, τουλάχιστον εν μέρει, στη σαφή διάκριση ανάμεσα στα γλωσσικά πρότυπα που επιλέγουν τα παιδιά για κάθε μια από τις γλώσσες τους. Έτσι, πρότυπο για την Αγγλική είναι η μητέρα ενώ ο πατέρας φαίνεται ότι είναι απλώς ανεκτός, και το αντίθετο συμβαίνει για την Ελληνική. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο τίθενται στο περιθώριο και οι δύο γονείς, προκειμένου να αναδειχθούν σε πρότυπα της Κερκυραϊκής διαλέκτου οι συμμαθητές, από τους οποίους τα παιδιά της οικογένειας αποκομίζουν εκφράσεις όπως «Το μολύβι δεν είναι ποντερό» (=μυτερό), «Μας κάνει τον καμπόσο το μιτσουρδίκι» (=το πιτσιρίκι), «Θα φας φούσκο» (=καρπαζιά), «Το μάθημα αρχίζει τις πέντε» (=στις πέντε) ή «Θα 'ρθω μες τις έξι» (=κατά τις έξι). Είναι όμως φανερό ότι ενώ είναι εύκολο να εντοπιστούν τα πρότυπα της «ορθής» χρήσης, το ίδιο δεν μπορεί να συμβαίνει για τα ιδιοσυγκρατικά, «λανθασμένα», γλωσσικά στοιχεία. Αυτά δεν μπορούν να αποδοθούν σε κάποια πρότυπα αλλά στην δυναμική της εσωτερικής αναδιάρθρωσης και εκλέπτυνσης των αντιστοιχών κανόνων κάτω από την, ποικίλης έντασης, πίεση που ασκεί η μία ή η άλλη κοινωνική ομάδα στον δίγλωσσο για να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της, αλλά και με τρόπο ώστε να διατηρείται η εσωτερική συνοχή του γλωσσικού συστήματος και να μη τίθεται σε κίνδυνο η λειτουργικότητά του. Με άλλα λόγια, στον δίγλωσσο ενδεχομένως «επιτρέπεται» από τον εκάστοτε κοινωνικό περίγυρο η πολυτέλεια ενός

ποσοστού ιδιοσυγκρατικής γλωσσικής συμπεριφοράς κατά το μέτρο που αυτό δεν έχει σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στην ομαλή εξέλιξη της επικοινωνίας. Στον περιορισμένο αυτόν χώρο, τον οποίο δεν διεκδικεί καμία από τις δύο ή περισσότερες κοινωνικές γλωσσικές ομάδες, εκδηλώνεται η φυσική γλωσσοπλαστική ικανότητα του δίγλωσσου για να δημιουργήσει νέες, κρεολικές γλωσσικές μορφές, μια δύναμη νέα γλώσσα. Περισσότερα για το θέμα αυτό, σε λίγο.

Στη συνέχεια του άρθρου θα ελέγξουμε, βάσει των φαινομένων που παρουσιάσαμε ανωτέρω, την εγκυρότητα ορισμένων βασικών προτάσεων που απαντούν στη βιβλιογραφία της κωδικής μεταβολής. Θα αρχίσουμε με τον έλεγχο τριών περιορισμών, οι οποίοι φαίνεται να ερμηνεύουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη πληρότητα τα δεδομένα μεγάλου αριθμού μελετών.

Ο περιορισμός του μεγέθους των συστατικών

Σύμφωνα με τον περιορισμό αυτόν (Berk-Seligson, 1986) οι κωδικές μεταβολές πραγματοποιούνται κυρίως στα όρια της φραστικής δομής. Αυτό σημαίνει ότι τα «μειζονα», ανωτέρου επιπέδου συστατικά (περίοδοι, προτάσεις) υπόκεινται σε κωδική μεταβολή συχνότερα από τα συστατικά κατώτερου επιπέδου (φράσεις και, κυρίως, λέξεις). Με άλλα λόγια, η διαπεριοδική κωδική μεταβολή είναι συχνότερη της ενδοπεριοδικής. Εντός δε των ορίων της τελευταίας, τα «μεγαλύτερα» συστατικά μεταβάλλονται συχνότερα από τα «μικρότερα». Συμπέρασμα διαφόρων μελετών είναι ότι ο περιορισμός του μεγέθους έχει γενική ισχύ, με την εξαίρεση των ουσιαστικών, τα οποία εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα ενδοπεριοδικής μεταβολής. Η Berk-Seligson (1986) μάλιστα διαπιστώνει ότι τα ουσιαστικά υπερτερούν και των περιόδων ως προς τη συχνότητα μεταβολής στη γλωσσική παραγωγή δίγλωσσων Ισπανικής/Εβραϊκής. Η Roplack (1980) θεωρεί το μέγεθος όχι ως ανεξάρτητο συντακτικό περιορισμό αλλά ως απόρροια του περιορισμού της δομικής αντιστοιχίας (βλέπε κατωτέρω). Η τάση για συχνότερη κωδική μεταβολή των «μεγαλυτέρων» συστατικών (καθώς και των ουσιαστικών, θα προσθέταμε εμείς) εξηγείται από το ότι έτσι αποφεύγονται οι λανθασμένοι συνδυασμοί, οι συνδυασμοί δηλαδή που δεν συμφωνούν ούτε με τους κανόνες της μιας γλώσσας ούτε με αυτούς της άλλης. Παράλληλα, η Roplack προσθέτει μια κοινωνική διάσταση στον περιορισμό του μεγέθους. Ο ισόρροπος δίγλωσσος, αυτός δηλαδή ο οποίος κατέχει σε υψηλό βαθμό και τις δύο γλώσσες, θα τείνει να ευνοεί την ενδοπεριοδική μεταβολή διότι δεν φοβάται ότι θα παραγάγει λανθασμένους συνδυασμούς. Αντίθετα, ο μονομερής δίγλωσσος, επειδή ακριβώς η γνώση του της μίας γλώσσας υστερεί, τείνει να ευνοεί τη διαπεριοδική κωδική μεταβολή, και ιδιαίτερα τις επιβεβαιωτικές ερωτήσεις όπως *έτσι; right? εντάξει; κατάλαβες;* ή τα «παραγεμίσματα» του τύπου *you know, να πούμε*, καθώς και μεμονωμένα ουσιαστικά, που του εξασφαλίζουν συμμετοχή στο παιχνίδι της κωδικής μεταβολής χωρίς να τον εκθέτουν στον κίνδυνο των σφαλμάτων.

Ένας άλλος σπουδαίος παράγοντας που επιδρά, κατά την Roplack (1980, σ. 595), στη συχνότητα του ενός ή του άλλου τύπου κωδικής μεταβολής είναι οι νόρμες μιας δοσολοφίας ή μάλλον αυτές τις οποίες επισημαίνουν οι συναλλασσόμενοι, ιδιαίτερα δε η ιδιότητα μέλους της δίγλωσσης ομάδας που έχει ή δεν έχει ο ακροατής: ένας ισόρροπος δίγλωσσος ομιλητής παράγει τέσσερις φορές περισσότερες κωδικές μεταβολές και, το σπουδαιότερο, πολύ περισσότερες ενδοπεριοδικές μεταβολές εάν ο συνομιλητής του είναι μέλος της δίγλωσσης κοινωνικής ομάδας. Η κανονικότητα,

μάλιστα, του ανωτέρω σχήματος οδηγεί την Poplack (σ. 590) στη σκέψη ότι ο τύπος της κωδικής μεταβολής (δια-/ενδοπεριοδική, «μεγάλα»/«μικρά» συστατικά) θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως δείκτης διγλωσσικής ικανότητας συγκεκριμένων ατόμων.

Δυστυχώς, άλλα ζεύγη γλωσσών σε άλλες ιστορικές / πολιτιστικές / κοινωνικές συνθήκες δεν επιβεβαιώνουν το σχήμα της Poplack. Για παράδειγμα, η Berk-Seligson (1986), η οποία μελέτησε τη διγλωσσία Ισπανικής / Εβραϊκής στο Ισραήλ, βρήκε ότι το ποσοστό των διαπεριοδικών μεταβολών είναι μόλις 37% και των ενδοπεριοδικών 63% έναντι 50% περίπου για κάθε μία κατηγορία που βρήκε η Poplack (1980). Επίσης, στη μελέτη της Berk-Seligson και εντός των ορίων της ενδοπεριοδικής μεταβολής τα «μεγάλα» συστατικά μεταβάλλονται σε ποσοστό 2% μόνο και τα «μικρά» 98% έναντι, αντίστοιχα, 60% προς 40% σύμφωνα με την Poplack (1980). Είναι φανερό λοιπόν ότι ο περιορισμός του μεγέθους των συστατικών ισχύει για ορισμένα ζεύγη γλωσσών σε ορισμένες συνθήκες μόνο και δεν διαθέτει γενική ισχύ.

Η παρούσα μελέτη δεν έχει στατιστικό αλλά διερευνητικό χαρακτήρα. Δεν θα παραθέσουμε λοιπόν ποσοστά αλλά, υπό μορφή προτάσεων προς περαιτέρω έλεγχο, τις εντυπώσεις μας από τη μακροχρόνια παρατήρησή μας της υπό έλεγχο δίγλωσσης οικογένειας και από τη μελέτη των σχετικών μαγνητοφωνημένων συζητήσεων. Πρώτη μας εντύπωση είναι λοιπόν ότι, κατά τη συνομιλία, μεγάλα διαστήματα στα οποία υπερτερεί, χωρίς να χρησιμοποιείται αποκλειστικά, η μία γλώσσα, ακολουθούνται από περιόδους έντονης δραστηριότητας κωδικής μεταβολής. Κατά τις περιόδους αυτές δεν έχουμε απλώς μεγαλύτερα ή μικρότερα συστατικά τα οποία διαδέχονται το ένα το άλλο αλλά ταυτόχρονη εκδήλωση μεταβολής σε διάφορα γλωσσικά επίπεδα. Έτσι, όταν η μητέρα της οικογένειας πιάνει σε μια στιγμή τον εαυτό της να μονολογεί «Drīpei the tap» (=Στάζει η βρύση / The tap's dripping) αυτό που συμβαίνει είναι ότι το «προαιρετικό» ελληνικό δομικό σχήμα Ρήμα + Υποκειμένο επιλέγεται έναντι του «ποπρωτικού» αγγλικού Υποκ. + Ρήμα, αλλά οι διάφορες δομικές θέσεις πληρούνται με αγγλικό λεξιλόγιο, μόνο που στην περίπτωση του ρήματος έχουμε την προσθήκη της ελληνικής κατάληξης η οποία δηλώνει το ατελές ποιόν ενεργείας. Αυτού του είδους τα φαινόμενα, τα οποία είναι κοινότατα στο δικό μας corpus δεν φαίνεται να απαντούν σε άλλες μελέτες εξ όσων γνωρίζω. Επί πλέον, αξίζει να τονιστεί ότι, όπως ήδη δείξαμε στο προηγούμενο μέρος της μελέτης αυτής, κωδική μεταβολή συμβαίνει συχνότατα μέσα στα όρια της λέξης, των δεσμευμένων μορφημάτων και ακόμη και των συλλαβών, αντίθετα από τα συμπεράσματα άλλων μελετών στις οποίες δεν αναφέρεται κωδική μεταβολή κάτω από το επίπεδο της λέξης¹.

Ο περιορισμός της δομικής αντιστοιχίας

Κατά την Poplack (1980), «Για τον ισόρροπο δίγλωσσο, η κωδική μεταβολή

1. Εξαιρέσεις υπάρχουν, αλλά κατά τρόπο ώστε να επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Για παράδειγμα, η Poplack (1980, σ. 586) αναφέρει τον συνδυασμό «Una buena exCUSE [eh'kjuws]» (= μια καλή δικαιολογία) όπου η πρώτη συλλαβή ακολουθεί την τάση της Καραϊβικής Ισπανικής να δασύνει το /s/ πριν από άφωνα σύμφωνα, ενώ η δεύτερη συλλαβή ακολουθεί τον φωνολογικό τύπο της Αγγλικής. Το συμπέρασμα που εξάγει όμως από την ύπαρξη τέτοιων συνδυασμών είναι διαμετρικά αντίθετο από το δικό μας. Συγκεκριμένα, λέει: «Ο τύπος αυτός θα πρέπει να θεωρηθεί ως αποτυχημένη προσπάθεια να επιτευχθεί ένας αγγλικός στόχος και όχι ως κωδική μεταβολή στα όρια δύο δεσμευμένων μορφημάτων».

φαίνεται να υπόκειται σε έναν “περιορισμό αντιστοιχίας”... δηλαδή τείνει να απαντά σε σημεία στον λόγο όπου η γειννίαση στοιχείων της Γ1 και Γ2 ουδένα επιφανειακό συντακτικό κανόνα παραβαίνει ούτε της μιας ούτε της άλλης γλώσσας» (σ. 581). Ως εκ τούτου, «εμποδίζεται η πραγματοποίηση μιας μεταβολής στο εσωτερικό ενός συστατικού που παράγεται από κανόνα της μιας γλώσσας ο οποίος δεν περιλαμβάνεται στο σύστημα κανόνων της άλλης» (σ. 586). Σύμφωνα με τον περιορισμό αυτό, η δυνατότητα μεταπήδησης από τη μία γλώσσα στην άλλη στα (κατασκευασμένα) παραδείγματα που ακολουθούν,

Αγγλική:	I	told him	to	take it
	↓	X	↓	X
Ελληνική:	(Εγώ)	του είπα	να	το πάρει

μπορεί να πραγματοποιηθεί στα σημεία όπου η αντιστοιχία των συστατικών ορίζεται από καθέτους, και απαγορεύεται εντός των συστατικών όπου η αντιστοιχία των μερών ορίζεται από τεμνόμενα βέλη.

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατηρήσει ευθύς εξ αρχής ότι οι δυνατότητες κωδικής μεταβολής που προσδιορίζονται από τις καθέτους δεν ανταποκρίνονται πάντοτε ούτε σε όσα υπαγορεύει η γλωσσική μας διαίσθηση αλλά ούτε, όπως θα δούμε κατωτέρω, στα δεδομένα της παρατήρησης. Ενώ, δηλαδή, η μεσαία από τις τρεις καθέτους επιτρέπει αποδεκτές, κατά την κρίση του γράφοντος, κωδικές μεταβολές:

I	told him	να το πάρει
(Εγώ)	του είπα	to take it

το αυτό δεν ισχύει για τις άλλες δύο καθέτους:

* I	του είπα	
* Εγώ	told him	
—	told him	

* to	το πάρει
* να	take it

Με άλλα λόγια, η αντίθεση των παραλλήλων αντιστοιχιών προς τις χιαστί διαθέτει ενδεχομένως εποπτική ενάργεια δεν καλύπτει όμως τα σχετικά φαινόμενα κατά τρόπο επαρκή. Πράγματι, στο ανωτέρω άρθρο της η Poplack (σσ. 585 και 616, σημ. 6) αμφισβητεί το βάσιμο ενός περιορισμού τον οποίο προτείνουν οι ερευνητές Gumperz και Timm (και τον περιβάλλουν μάλιστα με καθολικό κύρος) και σύμφωνα με τον οποίο είναι δυνατή η κωδική μεταβολή μεταξύ υποκειμένου και ρήματος εκτός εάν το υποκείμενο είναι αντωνυμικό. Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την καθολικότητα του περιορισμού τον οποίο η Poplack αμφισβητεί, θα παρατηρήσουμε όμως ότι τόσο η γλωσσική διαίσθηση του γράφοντος (η οποία βεβαίως είναι υπό την κρίση των αναγνωστών) όσο και, κυρίως, τα συμπεράσματα της παρατήρησης επιβεβαιώνουν το βάσιμο του περιορισμού που προτείνουν οι Gumperz και Timm.

Απομένει βεβαίως να εξηγήσουμε το φαινόμενο που περιγράφουν οι δύο αυτοί ερευνητές και γιατί δεν μπορεί να το εξηγήσει αυτό ο περιορισμός της αντιστοιχίας της Poplack. Δεν βλέπω πώς μπορεί να αποφευχθεί η πρόταση ενός δυναμικού περιορισμού, σε αντίθεση προς τον στατικό, «γεωμετρικό», της Poplack, του περιορισμού της δομικής συνοχής. Σύμφωνα με αυτόν, η κωδική μεταβολή εμποδίζεται ή διευκολύνεται ανάλογα με τον βαθμό συνοχής γειτνιαζόντων συστατικών σε όλη τη δομική

ιεραρχία. Ο περιορισμός αυτός θα πρέπει να θεωρηθεί ότι «προηγείται», ότι δηλαδή δρα περιοριστικά, επί του περιορισμού της αντιστοιχίας: ένα συστατικό της Γ1 μπορεί να αντικατασταθεί από το παράλληλως αντιστοιχό του της Γ2 μόνο εφ' όσον συνεχεται με γεινιάζοντα συστατικά κατά τρόπο χαλαρό. Αντίθετα, εάν δηλαδή ο βαθμός συνοχής είναι υψηλός, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί κωδική μεταβολή. Εάν η πρόταση αυτή είναι ορθή, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι μία αντωνυμία της Γ1 που βρίσκεται σε θέση υποκειμένου δεν προσφέρεται για αντικατάσταση από την παράλληλως αντιστοιχική της αντωνυμία της Γ2 λόγω του υψηλού βαθμού συνοχής της προς τη ρηματική φράση που ακολουθεί: **I του είπα...* **Εγώ told him...* Αντίθετα ένα ουσιαστικό στην ίδια δομική θέση θα προσφερόταν για κωδική μεταβολή λόγω της χαλαρής συνοχής του με το ρήμα:

Καίσαρ pricked up his ears (=Ο (σκύλος) Καίσαρ τσίτωσε τ' αφτιά του).

Λόγοι συνοχής εξηγούν και το γεγονός ότι οι φράσεις **to το πάρει* και **na take it* δεν είναι αποδεκτές και δεν απαντούν στις συζητήσεις μας.

Η δυναμικότητα του περιορισμού της συνοχής μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η συνοχή δύο συστατικών μπορεί να ποικίλλει σε συνάρτηση με διάφορους παράγοντες, ανάλογα δηλαδή με τη γλώσσα, την εποχή, την κοινωνική ομάδα, τη γεωγραφική περιοχή του ομιλητή, κ.λπ. Αυτό ενδεχομένως εξηγεί γιατί η μεν Poplack (1980) μας διαβεβαιώνει ότι «συστατικά των οποίων οι δομές δεν είναι αντιστοιχες στη Γ1 και Γ2 τείνουν να εκφέρονται μονογλωσσικά στην πραγματική γλωσσική παραγωγή» (σ. 587) και ότι «Το πλέον εντυπωσιακό ίσως συμπέρασμα αυτής της μελέτης είναι ότι δεν υπήρξε σχεδόν καμία περίπτωση μη γραμματικού συνδυασμού της Γ1 και Γ2... άσχετα από τη διγλωσσική ικανότητα του ομιλητή» (σ. 600) ενώ άλλοι μελετητές καταλήγουν σε αντίθετα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, η Berk-Seligson, 1986 (που επισκοπεί και άλλες μελέτες με συμπεράσματα παρόμοια με τα δικά της) δηλώνει κατηγορηματικά ότι «οι ισόρροποι δίγλωσσοι, πάλι και πάλι, παραβιάζουν τον περιορισμό της αντιστοιχίας και παράγουν προτάσεις οι οποίες δεν είναι γραμματικές είτε στην Γ1 είτε στην Γ2 είτε και στις δύο» (σ. 334).

Και τα δεδομένα της παρούσας μελέτης αποδίδουν συμπεράσματα σύμφωνα με τα της Berk-Seligson και αντίθετα προς τα της Poplack. Για παράδειγμα, η πρόταση:

Όχι όλοι είχαν βιβλία ιστορίας (=Not everybody had history books / Δεν είχαν όλοι βιβλία ιστορίας)

είναι «λανθασμένη» διότι σε αυτή η ορθή ελληνική δομή *Αρνητικό + ρήμα + αορ. αντωνυμία* αντικαταστάθηκε από την εξ ίσου ορθή αγγλική δομή *Αρνητικό + αορ. αντωνυμία + ρήμα*. Παρόμοια είναι η εξήγηση για τη «λανθασμένη» πρόταση:

It's got a sloping bank there (=There is a sloping bank there / Έχει μια κατηφορική πλαγιά εκεί)

όπου το ορθό υπαρκτικό *έχει*, μεταγλωττισμένο ως *it's got* αντικαθιστά το ορθό αγγλικό *there is*. Τέλος, η εσφαλμένη αιτιατική στην πρόταση:

Μα αυτός δεν έχει όσο καλά ρούχα όσο τη γυναίκα, αυτός ο άρχοντας
(=τόσο... όσο η γυναίκα)

δεν μπορεί να αποδοθεί στην επίδραση της Αγγλικής, είναι δηλαδή «λανθασμένη»

σύμφωνα με τους κανόνες και των δύο γλωσσών². Ας σημειωθεί ακόμη μία φορά ότι στο δικό μας corpus είναι σημαντικός ο αριθμός των «λανθασμένων» εκφωνημάτων, και για αυτά θα ξαναμιλήσουμε σε λίγο.

Ο περιορισμός του ελεύθερου μορφήματος

Σύμφωνα με την Poplack (1980, σσ. 585-6), «κωδική μεταβολή μπορεί να υπάρξει μετά από οποιοδήποτε συστατικό στον λόγο αρκεί αυτό το συστατικό να μην είναι δεσμευμένο μόρφημα». Αυτό σημαίνει ότι είναι αδύνατος ο αγγλοϊσπανικός συνδυασμός *eat-iendo (= τρώγοντας) «εκτός εάν ένα από τα μορφήματα ενσωματωθεί φωνολογικά στη γλώσσα του άλλου» (σ. 586).

Ο περιορισμός αυτός έχει επιβεβαιωθεί από σειρά μελετών, η δε Berk-Seligson (1986, σ. 335) θεωρεί ότι αρκεί αυτός για να καλύψει και τις περιπτώσεις κωδικής μεταβολής που, κατά την Poplack, καλύπτονται από τον περιορισμό της δομικής αντιστοιχίας: «Οι ομιλητές δεν φαίνεται να αποφεύγουν τα σημεία συντακτικής διάστασης, εκτός από τις περιπτώσεις όπου έρχονται αντιμέτωπα δεσμευμένα και ελεύθερα μορφήματα των δύο γλωσσών. Έτσι, ο περιορισμός της αντιστοιχίας ασκεί τη μεγαλύτερη πίεση στο επίπεδο της μορφολογίας».

Παρ' όλα αυτά, τα δικά μας δεδομένα οδηγούν σε διαφορετικό συμπέρασμα. Οι ομιλητές μας παραβαίνουν τον περιορισμό του ελεύθερου μορφήματος συχνότατα, διατηρώντας μάλιστα τη διαφορετική προφορά του κάθε μορφήματος, π.χ.:

Καίσαρ pricked up his ears and looked at me to see if I'd... if I'd *συμφωνήσειε*d (=Ο Καίσαρ τσίτωσε τ' αφτιά του και με κοίταξε να δει αν συμφωνούσα).

Εγώ θα είμαι ο hotelάρχης (=ξενοδόχος).

Πιστεύω ότι ο δυναμικός περιορισμός της δομικής συνοχής που προτείναμε ανωτέρω μπορεί να αντικαταστήσει πλήρως και τον στατικό περιορισμό του ελεύθερου μορφήματος καλύπτοντας ικανοποιητικά τα διστάμενα συμπεράσματα των διαφόρων μελετών: Ο βαθμός συνοχής των διαφόρων γειτνιαζόντων συστατικών σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα μπορεί να διαφέρει από γλωσσικό ζεύγος σε γλωσσικό ζεύγος, από πολιτιστικό πλαίσιο σε πολιτιστικό πλαίσιο, από περίσταση σε περίσταση και από άτομο σε άτομο. Για παράδειγμα, είναι χαρακτηριστικό ότι τα παιδιά της υπό εξέταση οικογένειας θεωρούν εξόχως διασκεδαστική την παραγωγή «εσφαλμένων» συνδυασμών μορφημάτων την οποία επιτυγχάνουν μέσω της αυθαίρετης αυξομείωσης της συνοχής τους, ιδιαίτερα μάλιστα όταν αυτό ενοχλεί τους μεγάλους. Αλλά και ο τρόπος που συλλέγονται συνήθως τα δεδομένα των μελετών κωδικής μεταβολής ενδεχομένως επηρεάζει τη συμπεριφορά των ομιλητών. Πράγματι, συνήθως ο μελετητής μαγνητοφωνεί κατά τη διάρκεια μικρού αριθμού συναντήσεων τη γλωσσική δόσοληψία ομιλητών οι οποίοι στην καλύτερη περίπτωση είναι «φίλοι φίλων». Είναι εξαιρετικά πιθανό ότι στις συνθήκες αυτές οι ομιλητές «ρυθμίζουν» τον περιορισμό

2. Αυτό ισχύει κυρίως για την επίσημη Αγγλική. Αντίθετα, στις ανεπίσημες συζητήσεις συχνά απαντά η αιτιατική των προσωπικών αντωνυμιών (στα ουσιαστικά δεν υπάρχει διάκριση ονομαστικής/αιτιατικής) σε δομικά σχήματα όπως «He doesn't have as good clothes as *her*» αντί για τον «καθωσπρέπει» τύπο της ονομαστικής που απαιτεί εδώ η επίσημη γλώσσα: *as... as she has*.

της δομικής συνοχής σύμφωνα με τον βαθμό επισημότητας που αναγνωρίζουν στην κατάσταση και αποφεύγουν τις «ακραίες» κωδικές μεταβολές, αυτές δηλαδή που απαγορεύει ο περιορισμός του ελεύθερου μορφήματος της Poplack. Φαίνεται, λοιπόν, ότι εκδηλώνεται και εδώ το «παράδοξο του παρατηρητή» του W. Labov.

Τελειώνοντας αυτό το μέρος θα ήθελα να σχολιάσω τη φύση των «σφαλμάτων» για τα οποία μιλούν οι διάφορες μελέτες, συνήθως χωρίς εισαγωγικά, δηλαδή στα σοβαρά.

Πρώτα-πρώτα, η εμφάνιση των συνδυασμών αυτών, είτε ηθελημένοι και ad-hoc είναι αυτοί είτε ασυναίσθητα και σε μονιμότερη βάση παράγονται, εξηγείται, νομίζω, επαρκώς από τον περιορισμό της δομικής συνοχής.

Εκείνο όμως που πρέπει να τονισθεί εδώ είναι ότι οι ανορθόδοξοι αυτοί συνδυασμοί χαρακτηρίζονται κατά κανόνα ως εσφαλμένοι στη βιβλιογραφία διότι η κωδική μεταβολή (όπως άλλωστε και το συγγενές φαινόμενο της διφυΐας (diglossia)) αντιμετωπίζεται ως στατικό φαινόμενο όπου δύο κωδικές εναλλάσσονται στο λόγο διατηρώντας πάντως την αυτοτέλειά τους. Έτσι, είτε δεν υπάρχουν σφάλματα, (Poplack) είτε υπάρχουν (Berk-Seligson), αγνοείται εξ ίσου (αν και ορισμένες νύξεις δεν λείπουν) η σχέση των φαινομένων κωδικής μεταβολής με τους μηχανισμούς πιτζίνοποίησης και κρεολισμού. Επειδή δεν γίνεται αυτή η σύνδεση, φτάνει η Berk-Seligson να ομολογεί (1986, σ. 330) ότι η τάση των δίγλωσσων υποκειμένων της έρευνάς της «να παραβαίνουν τους κανόνες τόσο της Ισπανικής όσο και της Εβραϊκής την ίδια ακριβώς στιγμή όταν παραλείπουν το οριστικό άρθρο είναι δύσκολο να εξηγηθεί».

Αντίθετα, στην παρούσα μελέτη θα αναγνωρίσουμε δύο τάσεις που μορφώνουν ταυτόχρονα τα φαινόμενα κωδικής μεταβολής. Αφ' ενός υπάρχει η τάση να διατηρηθούν οι δύο γλώσσες σαφώς διακεκριμένες η μία από την άλλη αν και, όπως είπαμε ανωτέρω, ο δίγλωσσος φαίνεται ότι χαίρει ενός ποσοστού «ανοχής» εκ μέρους της εκάστοτε μονογλωσσικής κοινότητας μέσα στην οποία κινείται. Η τάση αυτή εξυπηρετεί επίσης τη διαπραγμάτευση, εκ μέρους των συνομιλητών, κοινωνικών ρόλων ποιικιλίας ισχύος κατά τη γλωσσική συναλλαγή (Scotton, 1982, 1983). Αφ' ετέρου, υπάρχει η αντίθετη τάση, της σύνθεσης μιας νέας γλωσσικής ποικιλίας που θα αντλεί από τις δύο γλώσσες-γονείς αλλά θα εξελιχθεί ανεξάρτητα από αυτές. Για να δανειστούμε την οξυδερκή διάκριση που έχει εισαγάγει ο C.-J. Bailey, οι κοινωνικές συνθήκες που αναγκάζουν δυο περισσότερο ή λιγότερο διαφορετικές γλώσσες να συνυπάρξουν δημιουργούν μια «παρά φύσιν» κατάσταση, η οποία όμως υποβάλλεται ευθύς εξ αρχής στην «κατά φύσιν» διεργασία η οποία δημιουργεί νέα γλωσσική ποικιλία με το να ανασταθμίζει τις «φυσικές» συμβάσεις. Οι «παρά φύσιν» όμως κοινωνικές συνθήκες έχουν τον πρώτο λόγο: από αυτές θα κριθεί εάν οι αρχικές γλώσσες θα παραμείνουν διακεκριμένες ή εάν και σε ποιον βαθμό θα επιτραπεί στην «κατά φύσιν» διεργασία να προχωρήσει στην αναστάθμιση της φυσικότητας των κανόνων της Γ1 και Γ2.

Οι δύο αυτές τάσεις είναι σαφέστατα παρούσες στην κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα της οικογένειας που μελετούμε. Ο ελληνικός πολιτισμός από τη μια και ο αγγλικός από την άλλη απαιτούν από τα μέλη της οικογένειας σαφή διάκριση των δύο γλωσσών. Αντίθετα, στα στενά οικογενειακά πλαίσια, όπου η γλωσσική ψυχαγωγία δεν θεωρείται αμαρτία, δίδεται στην «κατά φύσιν» διεργασία η δυνατότητα να εκδηλωθεί σε κάποιον, μικρό πάντως, βαθμό.

Δύο λόγια, τέλος, για τον τίτλο του άρθρου. Θεωρώ ότι τα μελετώμενα φαινόμενα εντάσσονται στον χώρο του κρεολισμού και όχι της πιτζίνοποίησης διότι δεν παρα-

τηρούνται περιπτώσεις δομικής απλούστευσης στη γλωσσική παραγωγή, ιδίως των παιδιών. Ο λόγος είναι προφανής. Δεν έχουμε εδώ συνύπαρξη κοινωνικών ομάδων που η μία δεν γνωρίζει τη γλώσσα της άλλης, τυπική κατάσταση στην οποία αναπτύσσεται μια γλώσσα πίτζιν και, αν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, εξελίσσεται σε κρεολή, σε πλήρη γλώσσα δηλαδή, αν και με εξαιρετικά έντονη κοινωνιογλωσσική διαστρωμάτωση. Εδώ τα παιδιά της οικογένειας έχουν στη διάθεσή τους δύο γλώσσες με πλήρη λειτουργικότητα με τις οποίες επικοινωνούν αποτελεσματικά με τους μονόγλωσσους τόσο της μιάς όσο και της άλλης. Τα φαινόμενα σύνθεσης, λοιπόν, που αναδύονται δεν έχουν απλουστευμένη μορφή αλλά τη συνήθη συνθετότητα των φυσικών γλωσσών και τον ιδιαίτερα υψηλό βαθμό ποικιλότητας των κρεολών γλωσσών.

Π. Ντάλτας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berk-Seligson S. 1986: «Linguistic constraints on intrasentential code-switching: a study of Spanish/Hebrew bilingualism». *Language in Society* 15.
- Blom J.-P. – Gumperz J. J. 1972: «Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway». Στο Gumperz J. J. – Hymes D. (εκδ.) 1986, *Directions in Sociolinguistics* (Oxford: Blackwell).
- Chana V. – Romaine S. 1984: «Evaluative reactions to Panjabi-English code-switching». *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 5.
- Poplack S. 1980: «Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPANOL: toward a typology of code-switching». *Linguistics* 18.
- Sankoff D. – Poplack S. 1981: «A formal grammar for code-switching». *Papers in Linguistics: International Journal of Human Communication* 14.
- Scotton C. M. 1982: «The possibility of code-switching: motivation for maintaining multilingualism». *Anthropological Linguistics* 24,4.
- Scotton C. M. 1983: «The negotiation of identities in conversations: a theory of markedness and code choice». *International Journal of the Sociology of Language* 44.